

emango dio izen eleberri entrete-
nigarri honi, kontakizunaren az-
pian dagoen umorea agerian ut-
ziz. Pertsonaia lauek, narratzaile
orjakitunak eta egitura linealak
osatzen duten alde formal
sinpleak inolako zailtasunik gabe
irakur daitekeen eleberria du

emaitza moduan. Dena den, en-
treenigarria izateaz gain garai
haietako Euskal Herriko historia-
ren zertzelada eta gora-beherak
hobe ezagutu eta birgogoratzeko
baliogarri gerta dakigun liburua
dugu eskuragarri Pello Esnalen
lanari esker.

Nerea M. Aranda

SAN MARTIN, Juan. *Giro gori* (Tiempo ardiente). Euskal Herriko Unibertsitate, 1998, 325 or.

Biziki pozten gara noren eta Euskal Herriko Unibertsitatearen eskutik gerra osteko euskal poesiaren olerkari adierazgarrienetako baten poetika eskaini zaigulako. Juan San Martinen humanismoa -eta kulturaren alor nabarrean aspalditik egin duen lan gaitz eta meritagarria ezaguna dugunontzat, nolabait, zor zitzaion eibartarrari egungo argitalpena. Juan San Martin, hain zuzen, gerraosteko poeten artean sailkatu behar da, eta, behar bada, Gaztelurekin —eta, agian, gutxiago Salvatore Mitxelenarekin— existentzialismo kutsua ez ezik (eta ia poesia oro existentzialista da) konformagaitasuna eta halako aire akonfesional (erdi-agnostikoa edo euskal poesian ematen ez zen halako zerbaite mugakoa) atzematzen den urrietakoa dugu. Euskal Herria erabat konfesionala zen urteetan Otsalar poeta kezkatu, halako zalantza-giro pertsonal, antidogma-

tismo eta irekiera ideologikoaren adierazgarri bezala azaltzen zen. Urte haietako euskal giro hertsian konfesionalitate erlijiosoarekiko suhartasunik ez azaltzea, maiz, ateo izengoitia ekar zezakeen, joera agnostikoa eta kritikoak fedegabeziarekin zeharo nahastuz. Arazo honen gorabeherak aski nabarmen Juan San Martinen poesian, gutienez, bere poetika astiro eta hurbiletik irakurtzen bada.

Aldiz, joera estetikoetatik begiratuta —orduan, ez gaur— eibartarraren poesia batzuetan ez zitzaigun hain begikoa, estetizismo bideak —postsinbolismoari lotuak—, adibidez, M. Lasarengan ematen zirenatatik urrun gelditzen zirelako. Estetizismoaz mintzo gara hemen, ez disziplina estetikoaz, zeren J. San Martinen poetikan formari dagokion alde zenbait garbi landurik azaltzen da. Une hartan gure *Urdin eta*

Burni eta Otsalarren bideak ez ziren berdinak.

Otsalarren poesia une askotan neurriari lotua azaltzen da, eta nabarmentzekoak diran liburu honetan agertzen diren sei sone-toen egitura lortua. Gu, ordea, hemen, jarrera estetikoaz mintzo gara, Otsalarren poesia existentzialista eta errealistak —eta geroago, sozialak ere— alderdi formal batzuetatik alde egiten baitzuen.

Otsalarren poetika gerraosteko gatazka-sozial eta pertsonalen-ispilu bikain dugu. Oso goiz azaltzen da bere poesian alde soziala. Ikus Mikel Zaratek Otsalarren mozorroen desestaltzeari egini-ko saioa; baita ere gizaseme baten ildo sakonetik eskaintzen digun ikuspegi existentziala.

Otsalarren poetika gerraosteko lizardinianismoa gaintzen duenetakoa dugu. Oso garbi dauka poetak lizardianismoak jalgiak zituela ordurako eman beharreko guztiak (nahiz ez ezetsi Lizardiren figura...). Horren adierazpen hurrengoa: "Bertsogille oiek, Lizardi, Orixe, eta Lauaxetaren bideeri jarraitu naian dijoaz, moldekaitzez antzemanaz, beren egiazko arteari urrik emateke. Landutako lurra goldeatzen" (243 or.). Hala ere, ez da egia orduan poeta berritzaile bakarra Aresti zela.

Otsalarren existentzialismoa garaiko oldeetan ahokutzen zen,

eta berak aitortzen duenez, Unamuno eta Kierkegaarden gogoetatik hurbil gure alorretara zalan-tzak, galderak, jarrera kritikoak ekartzen saiatu zen. Kurioski, bi filosofo horien azpian kristau kutsuko existentzialismo heterodoxoa atzematen dugu. Heterodoxia horretan kokatzekoa da, nolabait, Otsalarren jarrera erlijioso ez dogmatikoa —agnostikoa edo nahi duzuna—, beti giza eta kristau galderen mugan, dogmatismoaren ildoak saihestuz, galderak egitea sekular utzi gabe. Hori dena, hain zuzen, 50 erta 60eko hamarkadetan kokatu behar da, Euskal Herrian zegoen giro hertsia kontutan edukitzeta. Edozein jarrera ideologiko ez oso markatu sospetxagarri gertatzen zen orduan (gerora Arestiren marxismoarekin kezkaigarriagoa eginen zena). Juan San Martinen —eta Gaztelu abadearen jarrera batzuk— problematiko, eskandalagarri gertatzen ziren. Ibilbide ideologiko hori, hurbiletik, jarrai daiteke gure poetaren olerkietan. Beherago zertxobait gehiago honetaz.

Alde formalaren aldetik, Otsalarren poetika ez da desuztartzten osoro estetika klasiko —eta poesia neurtuaren aportazioetatik— (nahiz bere poetikak muga bat ukan, hots, 1977 urtea liburu honetan). Inoiz ez zaigu iruditu poesiaren modernotasuna poesia librearen eskutik joan behar duenik, nahitaez. Poesia librea opzio

bat besterik ez da, eta maiz opzio erosoak, gure hizkuntzaren baliapideak bertsogintzarako kontutuan edukita.

Otsalarren poetikan natura-erekiko amodio sakona agertzen da. Bai Lizardiren jarrera estetikoak onartzean, bai gure poeta bidai-gizon eta etnografiaren aztertzaile dugun aldetik, liburuan nabarmen da bere jarrera izadiarekiko, adibidez, goiznabarra, ortzeko urdina edo eta Auñamendiko paisajearen inguruan eginiko ibilbideak isladatzerakoan. Alde horretatik aipatzekoak *Begi-beltzdun elur-lili*, *Pirineo Mendietan* eta *Urdinez* poemak.

Teknikaren aldetik, Otsalarrek maiz erritmo eta neurri arineko olerkiak eskaintzen dizkigu, gure tradizioko lirikatik hurbil, hots, kantu zaharretako airetan igurtziriko poemak, *Kantari* eta *San Joan* deiturikoak.

Orobat, hemengo poetika autorearen irekiera pertsonak askoren leioa dugu. Poetak liburuan aitortzen digunez, irakurle porrokatua da, eta hortik beste poetenganako mirespena eta adiera garbia J. R. Jiménez, Unamuno edo A.Machadori eskainitako zatietan. Unamunori opalduan, gainera, oihartzun existentzial sakonak nabarmen. Alde hau litzateke Juan San Martinen ibilbidean garbien geratu den beste fazeta, alegia, kultur gizon bezala hainbat euskal idazleen lagun eta bidela-

guntzaile izan dela (hainbat libururen aintzin-solasen ardura bere gain hartu duelarik); beti humanismo zabal baten andanetatik edozein laguntzeko prest atzeman dugu. Otsalarrek *Gizonkiago izan dadin* olerkian honakoa dio: "Eta, bere eta nere dan gogo izatean sakondu, nere dantasuna beretu arte, elkarkidetzan. Aingeru bat bezala ez; baizik, gizon bat bezala, gizonkiago izan dadin" (179). Gizatasun hori Otsalarrek beti bide berrien ekintzei emana azaldu du, eta gerora ere, *Ararteko* bilakatzean, hori areagotu egin bide du.

Poetaren jarrera existentzial —eta ez-konfesionalen pean eregizatasun trinko baten ardatza antzematen —eta atzematen— da, beti bide berrietara irekia.

1998 urteko gailur honetatik atentzioa ematen duen beste alderdia ere bada. Garaiko —eta gazte denboretako— Juan San Martinen jarrera euskaltzaleak ez du inolako zalantzarik, baina horretan ere Otsalar heterodoxoa izan daiteke adierazpen batzuetan. Garbi dago euskaltzalea eta abertzalea —edo aranatarra luzezabalean— ez direla homonimo gure poetarengan. Gaurko San Martin askoz matizatu, tipo independente eta ibilbide petoetatik 50 eta 60 hamarkadetan baino urrunagoa ikusten dugu. Otsalarren poetikan askatasunaren aldeko oihuak, aberriaren sona eta euskararen inguruko etengabeko

kexuak ageriak dira. Otsalarren pesimismo existentzial berak ere euskararen garaiko egoera zapalduarekin badu zerikusia. Bere olerkietan garbi frankismoarekiko kritika, hizkuntzak pairatzen duen tulubio gaitzak poetarengan sortzen duen mindura eta ezinegona, eta askatasunaren alde egiten dituen aldarrikapenak. Adierazgarriak dira hurrengoak: "Herbal eraitsi gabe / emango nuke, / mila aldiz ene bizia zure salbamen truke" (*Bide mingotsak*, 1958) (hemen gaztearoko idealismo abertzale absolutizantea..., nolabait. X. Etxebarrieta ETakoari eskainitakoan hau diotsa: "Bentahaundiko hilketa / dago mendekuz beteta, / erruki gabe hil dutelako anai Etxebarrieta" (*Eresia, Xabier Etxebarrietari* (1968)). Ziur nago, olde abertzale hain gotorak —gure herriak jasan duen indarkeriazko ildoan— askoz matizatuagoak egin direla gerora, eta batzuetan oso kritikoak ere. Hala ere, abertzale /ez-abertzale auziaren gainetik, Juan San Martin ikaragarriro zintzoa agertzen da euskararekiko, gure herriaren alde kulturalerekiko, eta bere euskaltzaleasuna —nahiz apoio abertzake oso konfesionalatik at azaldu— ukaezina da.

Ezin ahantzi, orobat, Otsalar gaztearen olerkietan —pesimismo sakon baten aldamenean— amodioaren kantua ere present dagoe. Amodioren oihartzunak, noski, jarrera existentzialean ulertzen

ditu, eta gaztaroko bere suak olerki ongi egitaratuak sortzen. Ez ahantzi *Sastada, Maitasun baten atsekabez* (sonetoa), *Maitatzeko arrazoioak badira*, eta abar. Bere amodioaren mezuak urrun daude, gehienetan, biguntasun erromantiko melaska batetik —eta baita ere J. R. Jiménez edo Manuel Machadoarengan ematen zen estetizismo intimista batetik—... Hain zuzen, Otsalar errealista eta existentzialarengan mezuak, gehienbat, gotortasunez ematen dira, eta berdin, bere pesimismoa eta zalantzak agirian jartzerakoan. Hori euskaldunaren izaerari dagokion zerbait ere izan daiteke.

Otsalarren poetikaren alde sakonagoetan murgilduz, atentzioa ematen du bere existentzialismoak. Esan dezakegu poesia oro, sakonenean, existentziala dela, ezen eta poetak norberaren aldar-te animikoak jalgi ohi ditu gehienbat. Gerraosteko euskal poesian existentzialismo-andanak nabarmen dira Salvatore Mitxelena-
naren herri-minean eta euskararen gainbeherak poetarengan sortzen duen arrenkuran; orobat, jarrera existentzialak Gazteluren poema esanguratsu batzuetan ere. Otsalarri dagokionez, existentzialismoa garaiko egoerari —eta barne-galderei egotziriko erantzunetatik— sortzen da. Alde batetik pesimismo gaitza —bai herriaren partaide den aldetik—, bai heriotzaren aitzinean, baita biziak sortzen dizkion galdekizun

funtsezkoenen aurrean ere, eta zer esanik ez hutsunea —eta bizitzaren zentzuari— dagozkion galderen aitzinean sentituriko zalantza agnostikoen kasuan. Otsalarrek bizitzaren nekea —fedezaren zama— darama berarekin, baina funtsean, bere agnostizismoa —hala esan badaiteke— ez da hainbeste jarrera pertsonal hertsia batetik jalgitakoa, poetak jaso nahiko lituzkeen erantzunen aldetikoa baino. Hain zuzen, Otsalar antidogmatikoa ez dugu gizon ez-erlijioso petoa, galderak egiten dituen (eta zalantza sakonak dituen) gizasemea baino; nolabait, misterioa ere onartzen duen norbait da (hots, berak ziurtasunak nahi lituzke, baina ez ditu hain eroso atzematen...). Hortan datza bere agnostizismoaren ardatza, alegia, jakin nahiean eta erantzun garbirik ez lortzean... Hala ere, galderak egitea, daitekeenari irekia egotea, jarrera bitxia zen oraindik 50 eta 60eko hamarkadetan Euska Herri konfesionalean; maiz aski gaitza gertatzen zen zerbait. Nahiz eta poetak berak aitortu bere poesiaren ardatz existentzialetan Sören Kierkegaard eta Unamuno, beskeen artean, egon daitezkeela, bere poetikaren alde sakon eta gaitzenetakoak argia ez ikustean, geroaren tulubioan, bizitzaren ziurtasunik ezean, arazo erlijiosoaren aitzinean (erabateko ziurtasun dogmatikoekiko zalantzean..) atzematen dira.

Galdera konplexuen aurrean —gertakizun existentzialen aitzinean— errazena irtenbide azkarak, sasi-balorioak, ihesketak egitea da. Eta askok jarrera horiek hartzen dituen estetika edo dialektika ateismoarekin nahastekatzen du. Juan San Martinen poetika ez da bide itxia; galdera existentzial eta ezinaren aurrean harturiko jarrera zabala baino. Ziurtasunak falta direla eta, ezin du sinetsi peto-peto berak. Baina ezta ere ukatu ere osoro...

Alde horretatik begiratuta, galdera sakonak heriotzaren aurrean, geroko hutsa posible dela eta. Pasarteak esanguratsuak dira. *Ametsaren* irudipean heriotza gaudituko lukeen estadio bat espero du, baina beldurra ematen dio *ametsetik* iratzartzeak: "A! noizbait niganako ametsean esna, / elkarrekiko gauak maitekiroago, / alperrik arkitu nahi. Orotatik joana, / hilik, heriotzatik askoz haruntzago" (*Buztinezko aho hau*, 1962). Dena amets huts ote den, hau da, hutsune hotz ote den delakoaz dolutzen da poeta, eta horren oihartzun da hurrengo ere: "Kixkalduz gogoa, / bildurretan, noa, / Han dela geroa. / Edo dena loa? / Gorpuzki hau harrentzat: to, hil-zuloa!" (*Nora noa, nahasmahas?*, 1964). Baina ilunbean ere, batzuetan, dei umila Jainkoari daitekeenaren atea arreguraz bilatuz. Otoitza ez da oztopo, noiz-noiz, agnostikoarentzat: "Hemen nabil tristuraz, bai egun eta

bai gau. / Bestek ez badamate nik dedan bide hau, / bedonek Zuganuntza hurreratan banau, / nahas-mahas joanarren aztertuaz berau..." (*Ibidem*). *Ametsak*, behin eta berriz, baranoan zerbait ezposible bezala, ahaleginetan lor ez daitekeen ahaleginaz jarduten, eta gero ezinaren doluak. "Bizitza loturik da inguru garratzez. / Itzali zaizkidala uste ameskorrak. / Bihotzak ez direla zahartzen? ezetz? Ez: / baina, nere honek, a! nolako zauritzak" (*Lausoa*, 1959). Eta ondoren ametsetik ez iratzarri nahia (bizitzaren egitatea hain latza delarik). Bai, hobe, hobe da ametsetan jardutea (eta ez esnatzea...). "Jarrai zazu etzanda., / amets txanbelinei lotuta; / itzartutzean orbana / lortu zezake maitea. / Betiko loa, hobe da" (*Etzaitzez itzartu!*, 1959). Taiu honelako poetika existentzial asko isurtzen da Otsalarren lumatik, eta oihu existentzialak, maiz, galdera sakonekin (lehen aipaturiko harrobi erlijiosoko itaunekin) sakonekin saretzen dira, erantzun eroso eta komentzigarririk askotan poetak atzematen ez duela. Izan ere, giza bizia berez da problematikoa. Existentzialismoaren andana garbi ezarritz (eta Txillardegiren narratiba gogoraziz) hurrengo ere esaten digu: "Leturia ta Leartza, / hor dago gaurko ardatza, / alperrik gabiltz ukatu nahirik / kezka ta zalantza". Pessimismo vitala berea, dudari atxikia, agnostizismo (ez hertsia) baten andanetan emana; bidearen amaieran ziurtasunak nahi li-

tuzke poetak, emaitza erosoak, baina askotan hutsa baino ez du biltzen edo sumatzen (eta, ondorioz, sufrimena du jasaten, nahiz daitekeeneri ere hertsia ez egon erabat...). "...Ibilkaritzat atera nintzen / burua ametsez beterik. / Gizonarentzat paradisoa / ametsa ez balitz hutsik" (*Nerekautako larrimina*, IV, 1965). Poema hau ere olde oso existentzialistaz astindua azaltzen da, oihua batzuetan oso garratza izaki, adibidez, "zorigaitzeko sortu behar hau!" diotanean bezala. Oihu latz hauetan —eta poesia sozialetik hurbil doan Otsalarren poetikan ere— Blas de Oteroren eragin posiblea atzematen dugu (Celayarena aherentzi gabe), gero Arestiren poesia sozial sententzialistan nabariagoa egiten dena. Hala ere, ez aherentzi, gurean Otsalar Arestiren aurretikoa dela mintzo sakon hauen ildoan. Antzeko tinduak hurrengoetan ere: "Sortzeko kondena, / hilobi estua; /gure mundu honetan / izate justua. / Herioak garama / emanik eskua. /Mundu hau, mila aldiz, / madarikatua!" (*Sortzetiko kondena*, 1966), "Gizona gizonari / bihurtzen zaio otso. / Gaur gure bidean ariz, / egian!" (*Ibaiki ura bezala*, 1969). Halabaina, dena ez da txar bidean (poetarengan zehar-meharrak, gain-beherak —eta aldazgorakoak ere— ematen dira, hots, bizia bera bezala oro ez da lineala pairamenean, itxaropen-aldarteak ez baitira falta han-hemen, nahiz eta urriago gertatu ("Etorkizunik ez etsi, / elkartasunera iritsi, / liber-

tatezko zori hobea / badela sinetsi" (*Mundu zabalera begira*, 1968). Eta herriaren geroa gogoan duela: "...Hiletsian biziz dagoen herri hau / gar makal batetik / erretzen hasiko dena" (*Ibidem*).

Hemengo haria zehazkiago fedea /—ez-fedearen (nolabaiteko agnostizismo ireki baten esparrura emanez) sintesi on liratekeen pasarteak ez dira falta. Sakonean, zalantza, argieza, hutsa —eta bestetik otoitz egiten dio Jainkoa, misteriora jalgiriko aldarte animikoak— nolabaiteko dialektika batean kokatzen dira Otsalarrengan. "Betikotasunaren / egi, / zure jakintza / sakonak ezin / erabaki" (*Unamunori*, 1959), "Non duk gizonaren funtsa? / Hamlet-en loa ala ametsa? (hemen berriro *ametsaren* tematika) / Ala ez ote heriotz ondoren hutsa?... / Adimen, gogo-min, bizitza: / Noiz arte duzue hitza?" (*Kolkotik*, 1960). Andana bera poetak bere burua (herriaren, ametsen, nekeen, bidearen aitzinean) bakarrik aurkitzen duenean (ikus *Bakarrik*, 1963). Arestiri eskainitako poeman, garbiro, hautsaz eta hutsaz mintzo zaigu ("Berriz, geroan... / Hautsean? / Bakarrik hautsean? / Ezer ezean / huts betikoan?" (*Arestiri*, 1963). "Ba ote da gero-rik? Oraindik, / beldurrez gaude / kuzkurturik" (*Ibidem*). Galde

existentzial hauetan Sören Kierkegaard eta Unamunoren galdekitzenen ildoak hurbiletik —besteen artean—, lehen esan dugunez. Galderak, ordea, ez dira zeharo ixten ukazioan, eta horretan datza Otsalarren poetikaren irekiera, dena den. Baita fedea eta arrazoinaren arteko tiradura ere nabari, bereziki, jarrera unamunianoak kontutan hartzen ditue-nean. Orobat, "mutu den ortzian" eta "edo hobea ez den ezer ez hutsian" (*Dena jokatu nahirik*, 1964) delakoaz mintzo zaigu.

Otsalarren poetika sakonena —alde existentzial, agnostiko, sozialak ukitzen dituen— dialektikoa gertatzen da. Azken finean, ukazioak, pesimismo gaitzezko aldarteak ere berarengan ez du erabateko heristasunik —gutzizko klausurarik—, eta egoera gaitze-nean ere —adibidez, herria eta euskararen egoeraren aitzinean— itxaropentsu izaten ere badaki.

Orri labur hauetan Juan San Martin poeta eta idazle nekegaitzak *Giro Gori* izenburuaz eskaini digun poetikara hurbilketa egin nahi izan dugu. Gure ahalegina gerta bedi, bada, gerraosteko poetarik originaletako baten estetika eta problematikara arrimatzeko bide egoki.

Luis Mari MUJICA